

СТРУКТУРА СМИСЛОВОЇ СФЕРИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНИКА

Ольга Горбачова
Кривий Ріг

У статті аналізується специфіка смислової сфери старшого дошкільника. Розглядаючи смислову сферу як багатокомпонентну систему, автор виокремлює типові її види для дошкільного дитинства. Запропоновано визначення ціннісних орієнтацій старшого дошкільника.

Ключові слова: смислова сфера, динамічна смислова система, цінність, ціннісна орієнтація.

Індивідуальне буття особистості детерміноване її внутрішньою позицією, основою якої виступають смислові утворення. Будь-яка діяльність, система відносин лише тоді відзначається активною позицією у ній суб'єкту, коли набуває для нього особистісного смислу. Вже Кантом був доданий до двох аспектів структури Я – логічного і психологічного – третій, *ціннісно-особистісний вимір* [1, 16]. Оскільки дошкільний вік є відліком становлення відносно стійкої ієрархії мотивів, що супроводжується появою смислуотворюючої функції мотиву, необхідним постає дослідження смислової сфери дітей цього вікового періоду.

Дослідженнями багатьох науковців (О. Леонт'єв, О. Запорожець, Д. Узнадзе, О. Асмолов, В. Мясіщев та ін.) доведено, що смислова сфера особистості має багатокомпонентну структуру. Так, узагальнюючи наукові погляди багатьох вітчизняних та зарубіжних учених, Д. Леонт'єв виокремив шість смислових структур, які можна віднести до елементів смислової сфери, а саме: особистісний смисл, смислова установка, мотив, смислова диспозиція, смисловий конструкт, особистісна цінність.

Метою нашої статті є дослідження особливостей смислової сфери особистості старшого дошкільника.

Поєднання та функціонування смислових структур як єдиного цілого утворюють «динамічну смислову систему» (ДСС) (Л. Виготський, О. Асмолов, І. Ваисильєв, О. Тихоміров, В. Пошлужний, О. Леонт'єв, Д. Леонт'єв), яка, згідно досліджень Д. Леонт'єва, існує у двох формах: особистісна ДСС, діяльнісна ДСС.

Слід відзначити, що особистісна ДСС значно відрізняється від діяльнісної за такими ознаками:

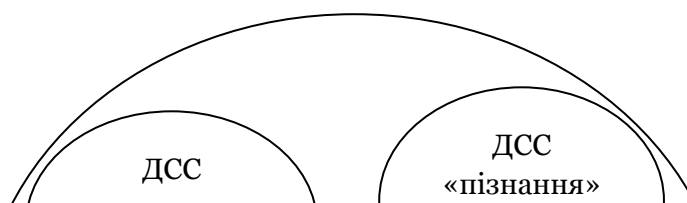
– позиція у системі смислової регуляції життєдіяльності суб'єкта: особистісна ДСС посідає вищий рівень у смисловій регуляції на відміну від діяльнісної, яка функціонує лише у певному виді діяльності відповідно до смислових структур, що входять до складу особистісної ДСС;

– стійкість: особистісна ДСС незмінна та наявна у будь-якій ситуації та діяльності, діяльнісна ДСС функціонує лише в актуальній конкретній діяльності.

Розуміючи особистісну ДСС як стійку систему, що включає у себе низку різнорівневих смислових структур, ми припускаємо існування індивідуальних, але типових її видів. Виокремлення типових видів особистісних ДСС старшого дошкільника ми пропонуємо за допомогою методик «Картинки предметні», «Три запитання», «Невизначена розповідь» Н. Непомнящої, М. Каневської. Ці методики спрямовані на діагностику значимої сфери дійсності – особистісної ДСС. Результати дослідження дозволили, насамперед, виокремити у вибірці з 54 дітей такі 4 особистісні ДСС старшого дошкільника:

- родина;
- пізнання;
- спілкування та відносини з оточуючими;
- «Я».

Виокремленні особистісні ДСС найбільш повно відображають життєдіяльність дитини старшого дошкільного віку й у комплексі притаманні кожній дитині. Необхідною постає одночасність впливу на розвиток усіх особистісних ДСС, що забезпечить гармонійний розвиток дитини. За такого складу особистісних ДСС, смислова сфера особистості дитини буде мати такий вигляд (див. рис. 1)

Рис. 1. Структура смислової сфери старшого дошкільника. Колом на схемі окреслено усі можливі особистісні ДСС.

Як було зазначено вище, кожна з особистісних ДСС має свій склад, що представлений різними смисловими структурами, у тому числі й особистісними цінностями. Якісний склад окремої ДСС може зовсім відрізнятися від якісного складу кожної іншої ДСС. У такому разі особистісна цінність може бути складовою лише однієї ДСС. Так, цінність активності може бути складовою лише ДСС «відносини з оточуючими», забезпечуючи тим самим відповідну ініціативність та продуктивність комунікативної взаємодії та бути відсутньою у всіх інших ДСС.

Життєдіяльність дитини буде визначатися актуальною особистісною ДСС, тобто тією, що є для дитини важливою та необхідною на цьому віковому проміжку. Слід зауважити, що розвиток смислової сфери дитини та переваги однієї з особистісних ДСС визначається рядом чинників, що не зводиться лише до вікових психологічних особливостей. До таких чинників можна віднести: соціально-культурні умови життєдіяльності дитини; сімейне виховання; емоційно-ціннісна компетентність вихователя; індивідуальні психологічні особливості дитини. Всі вказані чинники знаходяться у тісному взаємозв'язку, що дозволяє говорити про систему впливів на смислову сферу дитини.

Відповідно до провідної ДСС, її складу, буде визначатися спрямованість особистості дошкільника. Залежно від провідної особистісної ДСС виокремимо декілька типів дітей відповідно до провідної особистісної ДСС.

1. Дітей з перевагою особистісної ДСС «сім'я» можна назвати «домашніми дітьми», їм комфортно у родині, будь-яка діяльність спрямована на визнання ріднею та підкріплюється цим, ціннісні орієнтації такої дитини значною мірою визначатимуться цінностями сім'ї. Діти цього типу вирізняються розвинутою довільністю, адже вони підпорядковують будь-яку свою діяльність певним нормам та правилам, що регламентує родина. У таких дітей добре розвинуте відчуття актуальної ситуації та відповідно сформовані певні форми реагування й моделі поведінки, що також відповідають позиції батьків. Такі діти усвідомлюють вимоги батьків та намагаються їм відповідати. Визначальним чинником становлення їхньої смислової сфери буде стиль сімейного виховання.

2. Для дітей орієнтованих на пізнання, з перевагою особистісної ДСС «пізнання», характерною рисою є прагнення дитини до пізнання нового, це «маленький дослідник». Цінним для такої дитини буде не результат діяльності, а її процес. Ціннісні орієнтації її будуть складатися відповідно під впливом значущої людини, якою стане той, хто буде джерелом знань та відкриттів. Подальше становлення смислової сфери такої дитини детерміноване смисловими структурами людини, що стала зразком для наслідування.

Особистісна ДСС пізнання закладається ще у немовлячому віці, коли оформлюється потреба у відкритті нового, яка є підґрунтям спілкування та будь-якої взаємодії дитини з дорослим з метою пізнання. Визначальним на цьому етапі буде стиль сімейного виховання та цінність пізнання для обох батьків дитини. З приходом дитини до дитячого навчального закладу потреба у пізнанні нового потребує розвитку та підтримки зі сторони вихователя.

3. Діти з домінантною особистісною ДСС «спілкування» відрізняються більш розвиненою, у порівнянні з іншими, емпатією. Моделі діяльності, або ціннісні орієнтації, вони отримують від контактів з іншими: близькими дорослими, вихователем, однолітками. Домінант цієї ДСС сприяє налагодженню контактів дитини у соціальних групах, що дозволяє говорити про ефективну організацію колективної діяльності (гра, навчання). Такі діти схильні у ситуації вибору займати позицію «іншого», що вносить певну об'єктивність у їхню позицію та робить їх більш гнучкими та адаптивно здібними, значною мірою впливає на формування адекватної самооцінки та рівня домагань, що впливає на успішність дитини у колективних видах діяльності, вибір сфери активності, лінії поведінки. Великого значення для розвитку цього виду ДСС матимуть вікові та індивідуальні психологічні особливості дітей (самооцінка, рівень тривожності, емпатійні здібності, екстраверсія-інтроверсія).

4. Особистісна ДСС «Я» ґрунтується на самооцінці дитини, яка значною мірою залежатиме від усвідомленого рівня домагань у різних сферах життєдіяльності та досягнень у них, при чому таких, що здобули певної оцінки зі сторони близького (референтного) оточення. Діти з перевагою такої ДСС відрізняються індивідуалістською спрямованістю будь-якої діяльності. На відміну від попередніх прикладів, така дитина, маючи неадекватну самооцінку, не здатна відчувати та бачити інших, їй важко відмовитися від власної, частіше неправильної, позиції та прийняти сторону «іншого». Слід зауважити, що діти старшого дошкільного віку, у більшості своїй, відрізняються завищеною самооцінкою, однак перевага ДСС «Я» – це гіпертрофоване відношення до себе. Враховуючи соціальну природу самооцінки, особистісна ДСС «Я» детермінована особливостями побудови взаємодії у таких діадах: «мати (батьки)-дитина», «вихователь-дитина», «дитина-дитина».

За умови наявності спільних особистісних цінностей у структурі декількох особистісних ДСС, вони матимуть точки перетину, які об'єднують їх. У такому разі одна цінність може бути складовим елементом одразу декількох (або всіх) особистісних ДСС. Так, цінність вихованість може спрямовувати будь-яку діяльність дитини, її поведінку не залежно від ситуації, що буде показником належності цієї цінності до всіх її особистісних ДСС.

У такому разі ця особистісна цінність або поєднання особистісних цінностей виступає ведучою лінією життєдіяльності дитини та є її ціннісною орієнтацією (див. рис. 2).

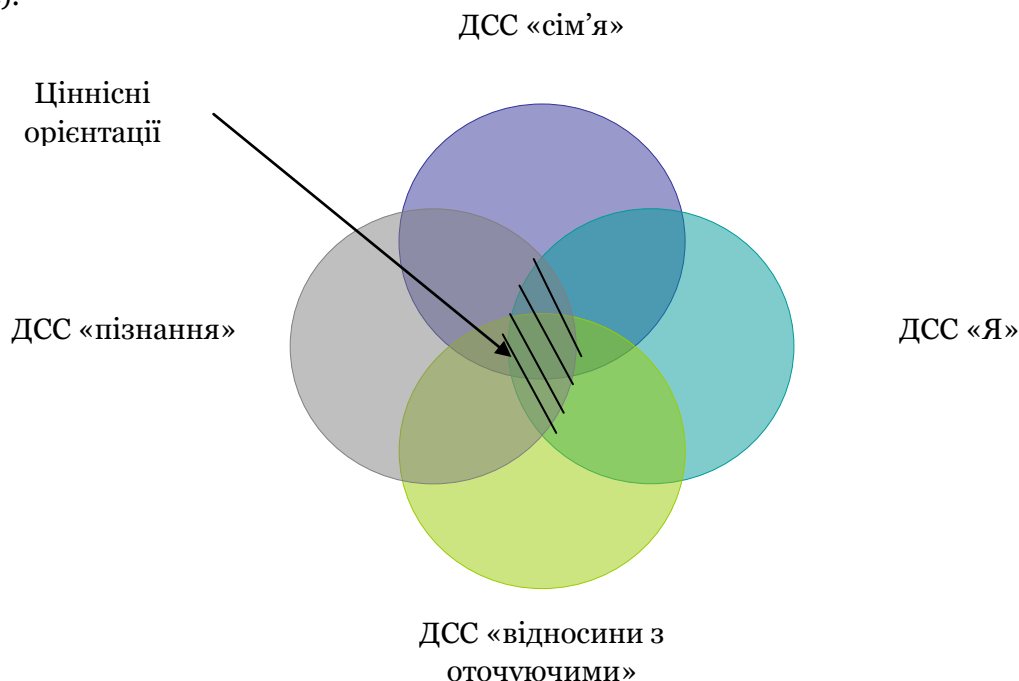

Рис. 2. Ціннісні орієнтації старшого дошкільника.

Отже, можемо запропонувати визначення. *Ціннісна орієнтація старшого дошкільника* – провідна модель діяльності дитини, що виражається в усвідомленому, вибірково ставленні її до об'єктивної дійсності та визначає активність дитини у всіх сферах життєдіяльності.

Ціннісні орієнтації дітей з різними домінуючими ДСС можуть бути схожими, однак різними будуть шляхи їх становлення та корекції.

За результатами дослідження (методики «Три запитання», «Невизначена розповідь») були виокремлені такі види діяльнісних ДСС старшого дошкільника:

- пізнання;
- гра;
- спілкування.

Діяльнісні ДСС потребують, на нашу думку, значної уваги. Адже іноді й правопорушник жадає гарного життя (термінальна цінність), ознаками якого є свобода, матеріальна забезпеченість і т.ін., однак обирає для досягнення невірні, незаконні засоби. Важко собі уявити людину, яка не має на меті гарного життя. Враховуючи, що смислове наповнення цього поняття у кожного своє, досягають його всі по-різному. Тому важливо сформулювати ще в дошкільні роки моделі діяльності, що відповідають правовим та етичним нормам як нашого суспільства, так і людства загалом.

У період старшого дошкільного віку перебування дитини у дитячому садку, у звичних умовах починає втрачати для неї смисл. Дитина вже озброєна певним колом знань, їй цікавіше спілкуватися з старшими дітьми – все це вимагає змін ставлення до неї дорослих, перебудови організації її діяльності тощо. У такому разі лише зміна вимог та завдань, що відповідатимуть новим потребам та можливостям дитини, створять умови для подальшого розвитку дитини, утворення нових смислових систем, а саме, особистісної ДСС «навчання», яка буде реалізована та розкрита відповідно у діяльнісній ДСС «навчання», що, у свою чергу, забезпечить входження дитини у новий віковий період – молодший шкільний вік, який знаменується вступом до школи.

Таким чином, можна зробити наступні висновки: смислова сфера особистості старшого дошкільника представлена двома видами динамічних смислових систем – особистісна, діяльнісна, кожна з яких має свою, відповідну віку, структуру та має соціальну зумовленість. Тому значної уваги, на нашу думку, потребує розробка супроводу адекватного становлення смислової сфери старшого дошкільника, що вимагає спеціально організованої діяльності дітей не лише у межах дитячого садка, а й поза ним.

Враховуючи, що цінності особистісні взяті в ідеальному вигляді, діагностувати їх неможливо [2, 238]. Однак, враховуючи, що діяльнісні ДСС є їх відображенням, виокремлення ціннісних орієнтацій стає можливим через включення особистості у різні види діяльності. Тому, подальше вивчення цієї проблеми вбачаємо у змістовному вивченні кожного виду ДСС з якісним аналізом їх смислових структур – особистісних цінностей, а також вивченні взаємозв'язку кожної особистісної ДСС з психологічною готовністю дитини до школи з метою створення моделі особистісної ДСС «навчання».

Література:

1. Кон И. С. Открытие «Я» / Игорь Семенович Кон. – М.: Политиздат, 1978. – 367 с.
2. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Дмитрий Алексеевич Леонтьев. – [2-е, испр. изд.]. – М. : Смысл, 2003. – 487 с.

В статье анализируется специфика смысловой сферы старшего дошкольника. Рассматривая смысловую сферу как многокомпонентную систему, автор выделяет типичные ее виды для дошкольного детства. Предложено определение ценностных ориентаций старшего дошкольника.

Ключевые слова: смысловая сфера, динамическая смысловая система, ценность, ценностная ориентация.